

Kedves olvasó!

AZ „UNITARIUS TORTÉNELEM” című sorozatot az Iratterjesztő Bizottság azért indítja el, hogy unitárius népünk és más érdeklődők a rövid történeti képeken át jobban megismerjék Unitárius Egyházunk küzdelmes, de felemelő múltját. Nem folytatólagos és minden eseményre kiterjedő ismertetést fogunk kézre adni, hanem inkább arra törekszünk, hogy a jelentősebb történelmi személyeken és eseményeken át közelebb vigyük a lelkekhez azt az unitárius gondolatot, mely elég erős volt nemes és kitartó, lelkes és odaadó küzdelmet vívni a maga életben maradásáért. Szándékunk ezek által megszerettetni a nagy és szent ügyet, mely vallásunk feladataiban jelentkezik. Ezen első közleményünket, mivel ebben Dávid Ferencünk hite kialakulása van leírva, kérjük figyelmesen elolvasni.

Kolozsvár, 1939 november havában.

DR. FIKKER JÁNOS.

KOLOZSVÁR, 1939.

TÍP. „PALLAS”, SOKSZOROSÍTÓ IPARI SZÖVETKEZET.

Strada A. Vlăhufă No. 3.

1517. október 31.-én Németországban, Wittenbergben a vártemplom néma csendjét kalapácsütések hangja verte fel. A járókelők csodálkozva látták, hogy a mindannyiuk által ismert és szeretett, barátcsuhás egyetemi tanár, Luther Márton, hosszú, sűrűn teleírt lapokat — a később híressé vált 95 tételének egy példányát szegzi a templom kapujára. Akkor talán nem nagy fontosságot tulajdonítottak neki, de azóta a világ e kalapácsütésekben hallotta annak a nagy, a vallásos élet terén meginduló mozgalom kitörésének jelét, amelyet reformációnak nevezünk. Mit jelent ez a szó reformáció? E latin szó annyit jelent, mint visszaformálás. És mi volt a célja? Az, hogy a vallást visszaformálja kezdeti alakjára, megtisztítsa a hosszú századokon rárakott, hozzátapadt tévedésektől, kitalálásoktól. Az értelmet felszabadítsa a semmire sem néző egyházi tekintély uralma alól, hogy szabadon, minden korlátozás nélkül kereshesse az utat az igazsághoz. Luther eszméi csakhamar egész Európában elterjednek. Követői támadnak, Svájcban Zwingli, Kálvin ez eszmék apostolai, zászlóvivői. Azonban

*„Luther, Kálvin csak a kezdet,
A bátrabbak továbbmentek.”*

E bátrak közé tartozott Dávid Ferenc is, a mi vallásunk, az unitárius vallás megalapítója. Ami a Luther és társai szívében, mint csira fejlődésnek indult, az a Dávid Ferenc lelkében virággá nyílt.

Dávid Ferenc a „kincses” Kolozsvárt született. Mint a nagy embereknel általában szokásos, akik egyszerű sorból fényes tehetségeik által emelkednek fel, élete kezdetéről, származásáról adatok gyéren maradtak fenn. Születési éve a hagyomány szerint 1510. Apja egyszerű csizmadiamester, vagy amint akkor mondták s amint Dávid Ferencet is később ellenfelei csúfolták, „varga” volt. A szülők felismerve fiuk éles elméjét, kitűnő emlékezőtehetségét, iskolába adják. A kolozsvári városi iskola elvégzése után a papi pályára lépik. Így jut Gyulafehérvárra, ahol elvégezve tanulmányait, pappá szentelik. Ezután is Gyulafehérvárt marad, ami kiváló tehetsége mellett bizonyít. Gyulafehérvár — mint azóta is — püspöki székhely s így Erdély szellemi életének egyik központja. Ez időben püspöke Statileo, ki nem sokat tördik egyháza ügyeivel, annál többet világi dolgokkal és politikával. A püspök és környezete nemhogy rossz szemmel nézték volna a reformáció terjedését, hanem még inkább vonzódtak hozzá. A reformáció eszméi ugyanis hamar elterjedtek Erdélyben. A szászok élénk

kereskedelmi összeköttetést tartottak fenn a németországi városokkal. Nemcsak kereskedelmi cikkeket, hanem a reformáció eszméit is magukkal hozták. Különösen a mohácsi vész (1526) után terjed rohamosan. A püspöki udvar sem marad mentes az eszméktől. Míg Dávid Ferenc Gyulafehérváron volt, csak forrongott minden, de ez is elég volt arra, hogy hite megrendüljön a katolikus egyház hittételeiben s meglássa a hitújítás, a haladás, a fejlődés lehetőségeit. Luther tanításait tüzetesebben a gyulafehérvári, 1543-ban tartott egyházi gyűlésen ismerte meg, ahová a brassói szász lutheránusok is elküldötték képviselőiket. A kiküldöttek hevesen védték elveiket, vitatták igazukat, új gyülekezet alapításának a helyességét. Dávid Ferenc azonban nem elégedett meg ezzel. Magát a forrást akarta látni s abból meríteni az új eszméket. Két magasrangú katolikus főpap pártfogója révén 1545-ben ki is megy Wittenbergbe, ahol fellobbant és messzevilágítóan lobogott a reformáció tisztító tüze. Nagy buzgósággal fekszik neki a tanulásnak. A Bibliában akkora jártasságot szerez, hogy szinte az egészet szószerint tudja.

Amíg Wittenbergben tanult, itthon, Erdélyben is nagy változások történtek. A Luther vallása Erdélyszerte elterjedt. A szászok mind követőivé válnak s megkezdődik a szász evangélikus egyház szervezése.

A Wittenbergből hazatérő Dávidot Besz-

terce hívja meg iskolaigazgatónak. A tüzeslelkű ifjú vezetése mellett az iskola fellendül. De alig tölt itt 2—3 évet, a szomszédos Péterfalvára megy plébánosnak.

Ebben az időben Erdély politikai életében nagy változás állott be. Fráter György, Erdély kormányzója, Erdélyt átadta Ferdinánd magyar királynak azzal a gondolattal, hogy a mohácsi vész után három részre tagolódott ország régi egységét állítsa vissza, az ország testébe ékelődött pogány törököket űzze ki. Ferdinánd meg is ígérte. Mindenki örvendett az államegység helyreállításának. Ígéreteit azonban nem tudta beváltani. Egység helyett zavart keltett. Ferdinánd, mint hű katolikus mindenekelőtt a reformáció terjedésének akart gátat vetni. A már évek óta üresedésben levő gyulafehérvári püspöki széket betölti. Az új püspöknek, Bornemissza Pálnak megrendeli, hogy a reformáció továbbterjedését szépszerével vagy erőszakkal, de akadályozza meg.

Az új katolikus főpap egy szigorúan feddő hangú körlevelet küld szét a papságnak, majd Gyulafehérvárra zsinatra rendeli, hogy tanácskozzanak a reformáció gyors terjedésének megakadályozásáról. De a reformáció szele már annyira áthatotta nemcsak a nép, hanem még a papság lelkét is, hogy a püspöki körlevélnek nem engedelmeskedtek, sőt sokan még csak nem is válaszoltak rá. A besztercevidéki papok álláspontjukat egy bátorhangú levélben

közölték a püspökkel. E választ Dávid Ferenc, a péterfalvi plébános készítette és azt írja: „Ők eddig tévelyegtek, az emberi hagyományok hamis ösvényein jártak, de most a szentírás tudós magyarázói által a lelkek egyedüli igaz főpásztorához, Jézus Krisztushoz tértek, evangéliumát örömmel hallgatják, egész lélekkel elfogadják s teljes erejük szerint halálig követni el vannak határozva. Senki sem mondhatja őket kihallgatatlanul és bizonyítás nélkül hitetleneknek s válastalanoknak, el sem ítélni, bármint vádolják és gyalázzák ellenfeleik személyüket s hitnézeteket a püspök előtt. Kérik a püspököt: szüntessék meg róluk ezentúl olyan gonoszságokat tenni fel, s őket ártatlanul „eretnek“ és „szakadár“ címmel illetni, mert ez őket, kik semmi bűnüket nem érzik, szerfölött bántja... Mit kívánhat főpásztoruk tőlük, papjaitól és szeretett lelki fiaitól egyebet, mint külső szabad és tisztességes dolgokban alattvalói engedelmisséget? Egyebek felől, mint a hívek lelkiismerete, a belső isteni tisztelet dolga s a Krisztus, mint főpap rendelte igehirdetés, nyugtassa meg magát a püspök s maradjon békében; mert ha másképpen bánik velük — Istent tartva szem előtt s lelküket a kárhozattól féltvén — kijelentik, hogy másképpen nem cselekedhetnek, mint amire az apostolok írásai tanítják, tudván, — hogy Istennek inkább kell engedelmeskedniök, mint embereknek“.

E válasz öntudatos, bátor hangja mutatja

hogy Dávid Ferenc már szívvel-lélekkel a reformáció harcosa. Paptársai őt tekintik vezetőjükknek. A zsinat a reformáció terjedését nem tudta megakadályozni, sőt ezekben az években (1552—54) Dávid Ferenc besztercevidéki paptársaival nyilvánosan kitért a katolikus egyházból s lutheránussá lett. Dávid Ferenc hírneve egyre nő. Szülővárosa hazahívja és a városi iskola igazgatásával bízta meg. Itt, Erdély e központi városában megnagyobbodik munkaköre, ami csak fokozza buzgóságát. Elragadó szónoki erejével, írásaival védi s egyben terjeszti Luther tanait. Különösen Stancaro-val, egy olasz hittudóssal száll vitába. A vita a széki zsinaton folyt le s Dávid Ferenc fényes győzelmével végződött. Sikerét mi sem bizonyítja jobban, hogy a lutheránusok püspökükké választják.

Egyszerre Erdély két leggazdagabb és legnépesebb városa, Kolozsvár és Szeben hívják meg papjuknak. A választás sok föprengetést okozott. Végül is szülővárosa, Kolozsvár mellett döntött. E választásért a nagyszebeniek s a szászok megnehezteltek rá. Fájt nekik, hogy Dávid Ferenc a magyarokhoz csatlakozott. Válaszul Nagyszebenben zsinatot tartottak s külön szász püspököt választottak. Ezzel az erdélyi lutheránusokat két részre osztották. A szellemi vezér azonban ezután is Dávid Ferenc maradt. De nagy szükség is volt rá, mert a lutheránus vallást veszedelem fenyegette. Egy

Kálmáncsehi Márton nevű prédikátor érkezett Erdélybe, aki Kálvin János tanait kezdte terjeszteni. Egyszerű, de meggyőző érveivel egymásután hódítja meg az egyes községeket. Dávid Ferenc vitába száll vele: szóban és írásban küzd az új tanok ellen. Diadalmaskodik Kálmáncsehi felett. Diadalának eredményeül a tordai országgyűlés 1558-ban a római katolikus és a lutheránus vallásoknak szabad vallásgyakorlatot enged, a többit pedig kárhooztatja. De ez sem tudott gátat vetni a Kálvin tanításainak.

Maga a vezér, Dávid Ferenc is sebet kap a küzdelemben. Észrevette, hogy az új tanítás sokkal tisztább, érthetőbb, világosabb. Különösen az úrvacsora kérdése ragadta meg figyelmét. Luther szerint Krisztus teste és vére vagy alatta, vagy felette, vagy mellette, vagy benne, de valahol ott van az úrvacsorai kenyérben és borban s a hívők valósággal, természetileg veszik az Úr testét és vérét. Kálvin ezzel szemben azt tanította, hogy az úrvacsorában a kenyér és bor jelkép, nem változik át Krisztus testévé és vérévé, a hívők szellemileg élvezik Krisztus testét és vérét s isteni erő szállja meg vételekor.

Dávid Ferenc is a Kálvin tanítását tartotta elfogadhatóbbnak, e nézethez csatlakozott. Itt tűnik fel előttünk a maga igazi nemes vonásaival Dávid Ferenc nagysága, páratlan lelki ereje az igazság mellett való törhetetlen megállása. Más, közönséges ember az ő helyében habozott, tétovázott volna, hogy vajjon otthagya-e

a gazdag jövedelmű püspöki széket, vajjon nem volna-e jobb a megismert igazságot elhallgatni? De Dávid Ferenc gazdag jövedelemnél, dicsőségnél, mindennél többrebecsülte az igazságot. Lemondott püspöki méltóságáról s nyíltan a Kálvint követők táborához csatlakozott. Mivel a Kálvin hitének terjedésével szakadás, elhidegülés állott be a Luther és Kálvin követői között, Dávid Ferenc azt a szép és nemes, de nagy és nehéz feladatot tűzte maga elé, hogy a két felekezetet egyesítse. Magasztos célja azonban a szászok makacssága miatt nem valósult meg. Dávid Ferenc már ekkor látta, hogy a felekezeti tagoltságban benne van a harc elve. Az ország a mindenfelől tornyosuló veszedelmek között csak úgy állhat meg, ha politikai egysége mellett lelki egység kapcsolja össze a szíveket. E lelki egység hiánya azóta is és ma is sok keserű órát szerzett a mindennapi átlag fölé emelkedő vezetők lelkében.

A Kálvint követők vezetője, Horhi Juhász Péter, vagy amint magát latinosan nevezte, Melius Péter volt. Debreczenből Marosvásárhelyre jött zsinatot tartani papjaival együtt. E zsinaton, melyen ellenfelek nem voltak, megalapították az erdélyi kálvinista egyházat s írásba foglalták hitelveit. Ez az első magyar hitvallás. Dávid Ferenc is, mint kolozsvári pap, aláírja. Ezzel terve, a magyar és szász egyházközségek egységesítése, végleg meggyűsült. De még tesz egy utolsó kísérletet. Az ifjú királynál:

János Zsigmondnál — kieszközlte, hogy egy közös zsinatot hívjon össze az ellentétek elsimítására. E több napig tartó medgyesi zsinat eredménye az lett, hogy a szász egyház Dávid Ferencet és követőit végképpen kizárta kebeléből. Vele együtt városa, Kolozsvár is elszakadt a lutheránus egyháztól s az új vallás követőjévé vált, amely „kolozsvári vallás” néven csakhamar elterjedt a magyarság és székelység között. Így állván a helyzet, a vallás ügyében országos intézkedés vált szükségessé. Mielőtt azonban az országgyűlés döntött volna, Medgyesre zsinatot hívatott össze, hogy még egyszer próbálják meg a kiegyezést. A két napig tartó szóbeli vitatkozás nem vezetve eredményre, az igazságtételre kiküldött országos biztosok elrendelték, hogy a vitatkozók írásban adják be tételeiket. Mindkét fél beadta. A szászok elküldték a németországi egyetemeknek is, hogy azok is mondjanak ítéletet róla. Dávid Ferenc önérzetesen jelentette ki, hogy ő a fejedelmet igen, de a külföldieket nem ismeri el illetékes bírának. Függetlenségét minden körülmények között megőrizte.

Mivel megegyezés nem jött létre, az 1563-i tordai országgyűlés úgy határozott: „hogy mindenki fogadhassa el azt a vallást, amelyik tetszik s tarthasson szabadon vallásán levő papot”. E szabadelvű határozat meghozatalára nagy befolyással volt a fejedelem új udvari orvosa, Blandrata György is. Nagyműveltségű, széles-

látkörű, sokat utazott, látott, tapasztalt, híres orvos és tudós. Minden érdekli. Vallási kérdésekkel is foglalkozik. A fejedelem bizalmas tanácsadója úgy politikai, mint vallási ügyekben. Felismerte Dávid Ferenc kiváló képességeit. Megkedvelte igazságszeretetéért, szabadelvű felfogásáért. A fejedelemnél is támogatta törekvéseit. A fejedelem 1564-ben Enyedre zsinatot hív össze. E zsinatra teljhatalmú képviselőjéül udvari orvosát, Blandrata Györgyöt küldi el. Feladata, hogy az úrvacsora kérdésében kiegyeztesse az ellenfeleket, a tanácskozásokban rendet tartson. Ha a megegyezés nem sikerülne, mindkét félnek legyen saját püspöke. De hiába volt minden, a lutheránusok most sem engedtek nézeteikből. Így véglegesen kétfelé váltak. A lutheránusok püspöke Hebler Mátyás lett, a kálvinistáké Dávid Ferenc, kit a fejedelem Blandrata javaslatára udvari papjává nevezett ki. A nemsokára következő tordai országgyűlés a kálvinista vallást is bevett vallásnak nyilvánította s a Dávid, Melius és Hebler püspökségét megerősítette.

Dávid Ferenc és Melius hosszas küzdelmének gyümölcse megérett; megalakult az erdélyi kálvinista egyház. Vezére és első püspöke Dávid Ferenc. Melius az elért eredményt szentnek és sérthetetlennek tartotta, Dávid Ferenc az igazság megismerésében egy új lépcsőfoknak, ahonnan új és szebb kilátás nyílik. Folytonosan tanul, olvas. Az úrvacsora kér-

dése állván előtérben, újból meg újból áttanulmányozza Kálvin János munkáit. Kálvin észszerű okoskodása nagy hatással volt rá, gondolkozásra készítette, de nem tudta kielégíteni, mert az értelmet korlátok közé zárta, a szabad vizsgálódást béklyóba verte. E lelki kételyei, tusakodásai közt adja oda olvasásra Blandrata Szervét Mihály híres könyvét a „Kereszténység visszaállításáról”. E művében Szervét a szentháromság tanát támadja, azt szemfényvesztésnek, „ördögi mesterségnek” mondja, képtelenségnek tartja, kijelenti, hogy *Jézus Názáretből való ember*. A Szervét lelkében még homályos gondolat világosságot nyújt a Dávid Ferenc lelkében. Meglátja a fejlődés, a haladás lehetőségét. Elmélkedik, gondolkodik rajta s megszületik lelkében: „egy az Isten” gondolata. Ezzel eljut a reformáció fejlődésének csúcspontjára, mintegy betetőzve azt. Először családi, majd baráti körben ad hangot az új gondolatnak. Vitatkozni kezdenek róla. Lassanként mind szélesebb körben terjed el az új tanítás. Pártok keletkeznek mellette és ellene.

A kolozsvári iskola igazgatója ezidőben Szikszay. Szikszaynak nem tetszik az új tanítás, annyira, hogy a tanulókat, mikor Dávid Ferenc prédikál nem is viszi a templomba. Mikor pedig látja, hogy mind szélesebb hullámot vet, lemond állásáról. Utána Károlyi Péter lesz az új iskolaigazgató. Dávid Ferenc — kötelességéhez híven — gyakran meglátogatta az isko-

lát, felügyelt a tanításra. Egyszer éppen akkor tett látogatást, amikor Károlyi az Istenről magyarázott: „Az Istent, mint lényében egyet, személyében hármat kell imádni.” „Az Isten lélek, lélekben kell őt imádni, szellemünkkel s szívben hozzáemelkedni” — javítja ki Dávid Ferenc. A kocka el volt vetve. A lelkében szunnyadó szikra lángalobban, amely bevilágította egész Erdélyt, Magyarországot, fényelhatolt Genf, Wittenberg és Krakkóig. Károlyi ragaszkodik a régi tanításhoz. Dávid Ferenc erre írásban adja át véleményét, kérve, hogy azt cáfolja meg. Ebben kifejti, hogy a szentháromság tana érthetetlen, mert összezavarja az egyet a hárommal s a hármat az eggyel. Ezzel Dávid Ferenc rálépett a szentháromságellenes eszmék unitárizmushoz vezető útjára s első öntudatos hirdetője lesz az istenegység eszméjének.

Szikszay és Károlyi sietnek Meliusnak tudomására hozni Dávid Ferenc új tanítását. Szervezkedni kezdenek s erőszakkal próbálják elhallgattatni Dávid Ferencet. Ez nem sikerülve, Melius Debreczenből Erdélybe jön, hogy nyilvános vitán hallgattassa el az új gondolat terjesztőit. A fejedelemtől zsinattartási engedélyt kér. Megkapva, 1566. április 24-én megkezdődik az első gyulafehérvári hitvita, amely a szentháromság körül folyt és 5 napig tartott. Végül is mindkét fél engedve valamit álláspontjából, abban egyeztek meg, hogy ezután

egyik fél sem használja azokat a kifejezéseket, — háromság, lényeg, személy, stb. — amelyek a Bibliában nem találhatók fel. Győzelemnek is beillő sikert jelentett ez Dávid Ferenc számára. Meliusék azt gondolták, hogy ígéretüknek könnyen eleget tudnak tenni, de hamar belátták tévedésüket. A szentháromság tanát e szavak nélkül kifejezni nem lehet. Visszatérnek ismét e szavak használatához.

Dávid Ferenc sem volt megelégedve az eredménnyel. 1566 május 19-re zsinatot hív Marosvásárhelyre, amelyen hittételeit a magyarországi papok véleményével együtt újra vita alá bocsátotta. Itt elhatározzák, hogy a heidelbergi káté átdolgozandó. Az átdolgozott káté még a szentháromság hittételeinek szellemében van megírva, de már érzik rajta Dávid Ferenc és Blandrata hatása s mintegy átmenetet jelent az unitárius felfogáshoz.

Ez átmenetet az 1567 február 13-ra, Tordára összehívott gyűlésen tette meg. Itt három pontba foglalja össze tanítását. E tételekkel nyíltan elszakadt a szentháromság vallóktól, mert e tételeket úgy tekinthetjük, mint az első unitárius hitvallást. Ebben ki van mondva: 1. Egy az Isten, az Atya. 2. Jézus nem Isten. 3. A Szentlélek az Atyának és Fiúnak lelke és nem harmadik személy. Még meg van tartva benne a Krisztus imádása, de út van hagyva a további fejlődésre. Nem állított fel szigorú korlátokat, amelyek elzárják az előre-

haladást. Így veti meg az alapját egy új vallásnak, az unitáriusnak.

Teljes erővel tör ki most a harc Melius és Dávid Ferenc között. Melius düh és bosszútól tajtékzó írásokban támadja a „szentháromság tagadó eretnekeket“. A fejedelmet arra biztatja, hogy Dávid Ferencet és követőit, „mint istenkáromló bűnösöket és eretnekeket az egyházból ki kell zárni és a világi hatalom által a pallóságnál fogva meg kell ölni“. Dávid Ferenc is tollat ragad. Ő is a fejedelemehez fordul, de egészen más hangon. Szelíden, türelmesen így ír: „Hogy jámbor érzelmünk a felség előtt tudva legyen, kérjük, hogy vádlóink — Meliusék — ne csak méltatlansággal ne illettessenek, de részesüljenek minden jutalomban, legyen nekik szabad írni, tanítani, minket kárhoztatni s általában amit ügyökben tenni akarnak, adassék mindenre teljes szabadság. Az Isten maga lesz az, aki a maga ügyét védelmébe veszi.“ Így csak egy próféta írhat, kinek jó szíve, nemes lelke előtt szent a vallás és gondolatszabadság eszméje.

Ez időtájban négy műve jelenik meg a fejedelem által adományozott nyomdában. Főgondolatuk az, hogy az egyházat az igazság keresésére serkentve, az utódoknak a magasabb célok felé utat készítsenek, ezek csak előcsatározások, hogy hitük megfélemlített bajnokait a küzdelemre inkább felbuzdítsák s az alvó lelkeket felébresszék. Kifejti, hogy az „egy az

Isten" eszméje nem új, Jézus és apostolok tanain épül s azóta is a világosabb elmékben mindig élt. Már az első keresztény püspökök között is voltak, akik a szentháromság ellen tanítottak, majd elmondva a reformáció történetét, rámutat arra, hogy amit ő tanít, az csak ezeknek egyenes következménye. E munkák elterjedtek mindenütt, felrázták a lelkeket, megtöltötték az istenegység eszméjével, a lelkiismeret szabadságának nagy gondolatával, hogy nyomában megszülessék az 1568 januárjában tartott tordai országgyűlés határozata. „Nem engedtetik meg senkinek, hogy tanításért bárkit is fogsággal vagy helyéről megfosztással fenyegetsen, mert a hit Isten ajándéka, az halálból leszen, mely hallás Isten ígéje által vagyon“. E szavakban testet ölt a vallásszabadság eszméje, megelőzve ezzel a kis Erdély Európa nagy és vezető nemzeteit. Dávid Ferenc prófétai lelkéből sugárzott ki a gondolat. Ekkor már virágzott lelkében az unitarizmus, hogy a némsokára következő második gyulafehérvári gyűlésen gyümölcsé ériék.

ELŐKÉSZÜLETBEN:

1. Dávid Ferenc védelmezi hitét.
2. János Zsigmond az unitárius fejedelem.
3. Hunyadi Demeter Déva körül lelkesít.
4. Enyedi György törekvései.
5. A szombatosság vádja.
6. Ráv Mátyás és a dézsi kényszer.
7. Lengyelországban üldözik az unitáriusokat.